

---

*Antonios Vratimos\*\**  
(*Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü*)

## Ο ΡΩΜΑΝΟΣ Δ' ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΦΩΤΙΟΥ Α' ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΟΥΛΓΑΡΟ ΗΓΕΜΟΝΑ ΜΠΟΡΙΣ

*Περίληψη:* Η επιστολή του Πατριάρχου Φωτίου Α' προς το Βούλγαρο ηγεμόνα Μπόρις (Μιχαήλ) αποτελεί σίγουρα ένα από τα διαμάντια της βυζαντινής λογοτεχνίας που περιλαμβάνει επεξηγήσεις επί των βασικών χριστιανικών αρχών στο πρώτο μέρος και μία σειρά εξαιρέτων συμβουλευτικών παραινέσεων στο δεύτερο. Η σπουδαιότητά τους έγκειται στο γεγονός πως δεν εκπηγάζουν από βυζαντινά στρατιωτικά εγχειρίδια, αλλά σταχυολογούνται από τον πλούτο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και έχουν απολύτως καθολική και διαχρονική ισχύ. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται σε αυτές ακριβώς τις συμβουλές για την αποτίμηση της συμπεριφοράς του Ρωμανού Διογένους, εστιάζοντας σε εκείνα τα στοιχεία του χαρακτήρος του που επηρέασαν τις σχέσεις του με τους οικείους του, αξιωματούχους και στρατηγούς του, συνετέλεσαν στην οδυνηρή ήττα του Μαντζικέρτ και οδήγησαν στην απώλεια του θρόνου του.

*Λέξεις ευρετηρίου:* Πατριάρχης Φώτιος, Μπόρις-Μιχαήλ. Ρωμανός Διογένης.

Ο τίτλος της σημερινής παρουσιάσεως ακούγεται ενδεχομένως παραπλανητικός δεδομένου ότι σχεδόν δύο αιώνες μεσολαβούν μεταξύ της πατριαρχίας του Φωτίου Α' (858-867, 877-886) και της βασιλείας του Ρωμανού Δ' Διογένους (1068-1071). Αυτήν την απόσταση θα προσπαθήσουμε να καλύψουμε μέσω της επιστολής του Πατριάρχου Φωτίου<sup>1</sup> προς τον άρχοντα της Βουλγαρίας Μπόρις-Μιχαήλ η οποία χρονολογείται το 865-866.<sup>2</sup> Η

---

\*\* Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, [vratimos@sakarya.edu.tr](mailto:vratimos@sakarya.edu.tr), ORCID ID: 0000-0002-5908-4494

<sup>1</sup> Περί του βίου και συγγραφικού έργου του Πατριάρχου Φωτίου βλ. D. Stratoudaki-White - J.R. Berrigan, *Patriarch Photios of Constantinople. His life, Scholarly Contributions, and Correspondence together with a Translation of Fifty-two of his Letters*, Brookline Mass. 1981, 15-37, 48-62.

<sup>2</sup> Βλ. D. Stratoudaki-White - J.R. Berrigan, *The Patriarch and the Prince: the Letter of Patriarch Photios of Constantinople to Khan Boris of Bulgaria*, Brookline Mass. 1982,

ίδια η επιστολή,<sup>3</sup> συνταχθείσα σε πατρικό ύφος, είναι ένα από τα κλασικά αριστουργήματα της βυζαντινής γραμματείας και χωρίζεται σε δύο κύρια τμήματα. Το πρώτο αποτελεί ιστορική αναδρομή των επτά οικουμενικών συνόδων εμπερικλείοντας και κάποιες επεξηγήσεις επί των βασικών αρχών της χριστιανικής πίστεως. Το δεύτερο καλύπτει τις αρχές υποδειγματικής διακυβερνήσεως και συμπεριφοράς του άρχοντος, κλείνοντας με προσωπικές παραινέσεις προς τον Μπόρις. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στο δεύτερο τμήμα, η αξία του οποίου παραμένει διαχρονική έως σήμερα. Ο Ρωμανός Διογένης υπήρξε αντικείμενο δριμείας κριτικής από τους δύο συγχρόνους του, Ψελλό<sup>4</sup> και Ατταλειάτη<sup>5</sup>, όπου αναπαράγεται, ενίοτε αυτολεξεί, και σε μεταγενέστερες πηγές, όπως των Βρυεννίου, Ζωναρά, Γλυκά, Μανασσή, Γεωργίου Μοναχού κ.λ.π. Ο Ψελλός και ο Ατταλειάτης εκφράζουν την κρίση τους επί τη βάσει των πολεμικών εγχειριδίων, των οποίων υπήρξαν εμβριθείς γνώστες – ο πρώτος συνέταξε το σύντομο κείμενο *Περί πολεμικής τάξεως*,<sup>6</sup> ενώ ο δεύτερος έλαβε μέρος σε όλες τις εκστρατείες του Διογένους ως κριτής του στρατοπέδου,<sup>7</sup> διευθετώντας ποικίλες δικαστικές υποθέσεις αφορούσες τον στρατό.<sup>8</sup> Είναι δε άξιον αναφοράς το ότι οι απόψεις των δύο ιστορικών κατ' ουσίαν συγκλίνουν, με τη μόνη διαφορά να εντοπίζεται στο ύφος τους. Η κριτική του Ψελλού – όντας συναισθηματικώς φορτισμένη εξ αιτίας της απεχθείας του προς το Διογένη – επαναλαμβάνεται από τον Ατταλειάτη, αλλά όχι με τον ίδιο εμπαθή τρόπο. Οι σχέσεις του αυτοκράτορος με τον στρατό έχουν εκτενώς μελετηθεί σε προγενέστερο άρθρο με αντιπαραβολή και των συστάσεων του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, όπως παρουσιάζονται στα *Τακτικά*, περί της ενδεδειγμένης συμπεριφοράς των στρατηγών.<sup>9</sup> Ως εκ τούτου, θα είχε

33-34, σημ. 40. Αναφορικά με τον τίτλο καθώς και την εποχή συγγραφής της επιστολής, βλ. Β. Λαούρδας, *Η επιγραφή της προς τον Βασιλέα των Βουλγάρων Μιχαήλ πρώτης επιστολής του Φωτίου*, Θεολογία 23 (Αθήνα 1952), 618-621.

<sup>3</sup> Για την έκδοση της επιστολής με το κριτικό υπόμνημα, βλ. Β. Laourdas - L.G. Westerink, *Photii Patriarchae Constantinopolitani: epistulae et Amphilohia, vol. I Epistularum pars Prima*, Leipzig 1983, 2-39. Επειδή όμως παραβαίνει τον κανόνα της βραχύτητας, κάτι το οποίο χαρακτηρίζει την πλειοψηφία των επιστολών του Πατριάρχου, ο Β. Λαούρδας, *Παρατηρήσεις επί του χαρακτήρος των επιστολών του Φωτίου*, ΕΕΒΣ 21 (Αθήνα 1951), 83, εντάσσει το κείμενο στην κατηγορία των υπομνημάτων.

<sup>4</sup> Για παράδειγμα, βλ. J. N. Ljubarskij, *Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού*, μτφρ. Α. Τζέλεσι, Αθήνα 2004, 319-320. Τίτλος πρωτοτύπου, Я. Н. Любарский, *Михаил Пселл. Личность и Творчество*, Москва 1978. Του ιδίου, *The Byzantine Irony – the Case of Michael Psellos*, Βυζάντιο: κράτος και κοινωνία. Μνήμη Ν. Οικονομίδη, εκδ. Α. Αβραμέα – Α. Λαΐου – Ε. Χρυσός (Αθήνα 2003), 357-358.

<sup>5</sup> Βλ. Ε. Θ. Τσολάκης, *Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης ως κριτικός των επιχειρήσεων και της τακτικής του πολέμου*, Βυζαντινά 1 (Θεσσαλονίκη 1969), 187-204.

<sup>6</sup> H. Köchly - W. Rüstow, *Griechische Kriegsschriftsteller, II*, Leipzig 1855, 235-238.

<sup>7</sup> Για τα καθήκοντα και αρμοδιότητες του κριτού του στρατοπέδου βλ. J. Haldon, *The Krites tou Stratopedou: A New Office for a New Situation?*, Travaux et Mémoires 14 (Paris 2002), 279-286· επίσης Α. Γκουτζιουκώστας, *Ο κριτής του στρατοπέδου και ο κριτής του φροσάτου*, Βυζαντινά 26 (Θεσσαλονίκη 2006), 79-89.

<sup>8</sup> Ε. Th. Tsolakis, *Michaelis Attaliatae Historia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae L. Athens 2011, 81.17-20 (στο εξής: Ατταλειάτης, *Ιστορία*).

<sup>9</sup> Α. Vratimos, *Romanos IV Diogenes' Attitude Towards his Troops*, Mediterranean

ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξετάσουμε πτυχές της συμπεριφοράς του Διογένους από μία διαφορετική οπτική, υπό το πρίσμα των πατρικών συμβουλών ενός ιεράρχου προς τον πνευματικό του γιο (όπως ο ίδιος αποκαλεί τον Μπόρις), τις οποίες αντλεί από την αρχαία ελληνική παιδεία. Πολλές μάλιστα εξ αυτών συναντώνται και σε προγενέστερο συμβουλευτικό πόνημα όπου συνέγραψε για το γιο του Βασιλείου Α΄, και διάδοχο του θρόνου, Λέοντα Στ΄ το Σοφό (866-912). Να διευκρινίσουμε πως μεθοδολογικώς δε θα ακολουθήσουμε τη ροή της επιστολής, αλλά θα επικεντρωθούμε σε εκείνα τα στοιχεία του χαρακτήρος του Διογένους που συνετέλεσαν στη βαρεία ήττα του Μαντζικέρτ και επέφεραν την απομάκρυνσή του από το θρόνο του Βυζαντίου.

### Έπαρση - αλαζονεία

Μεγάλη σημασία αποδίδει ο Πατριάρχης Φώτιος στην αποτροπή της υπεροψίας και επάρσεως, ως φαίνεται σε τουλάχιστον τρεις σαφείς αναφορές του στην επιστολή. Στην πρώτη τονίζεται πως «ἐπικίνδυνον καὶ σφαλερόν ἀεὶ σοβαρεύεσθαι καὶ ὑπέρογκον ὀρᾶσθαι», γι'αυτό και συστήνεται η τήρηση της μέσης οδού μεταξύ των ομιλιών προς τέρψη των υπηκόων και μιας μετριοπαθούς συμπεριφοράς απέναντί τους.<sup>10</sup> Δεδομένου ότι δεν είναι δυνατόν «τὸ εἶναι μετὰ τοῦ οἶεσθαι συνεῖναι», ο Πατριάρχης συνιστά την προσοχή απέναντι στους επηρμένους, διότι απέχουν της πραγματικότητας.<sup>11</sup> Πιο κάτω επανέρχεται σημειώνοντας: «Οἱ ἔμφρονες καὶ εὐσταθεῖς τῶν ἀνθρώπων κατορθοῦντες μὲν οὐ φυσιοῦνται, ἀλλὰ μετρίῳ φρονήματι τῆς εὐπραγίας κοσμοῦσι τὸν ὄγκον». Αυτούς τους αντιδιαστέλλει με τους κομπάζοντες για τα κατορθώματά τους, σχολιάζοντας πως οι κομπασμοί είναι ενδείξεις «ἀφροσύνης δὲ καὶ κουφότητος καὶ ἀπειροκαλίας». <sup>12</sup> Στην καταληκτική παράγραφο, όπου ανακεφαλαιώνει τις παραινέσεις του, συμβουλεύει τον Μπόρις να είναι πάντα «οἰήσεως μείζων, ταπεινοφροσύνης ἐλαττούμενος...ἀταπείνωτος οὐκ εὐδοκιμῶν, εὐδοκιμῶν δὲ οὐ φυσιοῦμενος». <sup>13</sup>

Στις ιστορικές πηγές υπάρχει σωρεία αναφορών, όπου υπογραμμίζεται η έπαρση και κομπορρημοσύνη του Διογένους. Πρώτος ο Ψελλός καταγράφει στη *Χρονογραφία* του πως αν και διέθετε ευθύ χαρακτήρα, ήταν κατά βάση άνθρωπος «είρωνικὸς τὲ καὶ ἀλαζών», τηρώντας την ίδια στάση και απέναντι στην αυτοκράτειρα Ευδοκία, η οποία, αφού πρώτα τον απήλλαξε των κατηγοριών

Journal of Humanities 9/2 (Antalya 2019), 529-537.

<sup>10</sup> Όλες οι παραπομπές βασίζονται στη πρόσφατη έκδοση του Θ. Δετοράκη, *Φωτίου Πατριάρχου Κάτοπρον ηγεμόνος. Η επιστολή στον άρχοντα της Βουλγαρίας Μπόρις (Μιχαήλ)*, Ηράκλειο 2022, §45, σ. 152. Προς πάσα διευκόλυνση, οι παραπομπές της αγγλικής μεταφράσεως των D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, παρατίθενται σε παρένθεση (§67, σ. 69).

<sup>11</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §66, σ. 162, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §90, σ. 73.

<sup>12</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §80, σ. 168, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §105, σ. 76.

<sup>13</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §89, σ. 174, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §113, σ. 79.

για την προσπάθειά του να σφετεριστεί το θρόνο, κατόπιν τον παντρεύτηκε.<sup>14</sup> Υπήρξε μάλιστα και ο ίδιος, ως δηλώνει, θύμα της υπεροψίας του Διογένους όπου, ενοχλημένος από την εξαιρετική κατάρτισή του επάνω σε θέματα στρατηγικής και πολέμου, προσπαθούσε επιμόνως να εμφανίζεται ανώτερός του.<sup>15</sup> Η κατάσταση εκτραχύνθηκε μετά την επιστροφή του από την πρώτη εκστρατεία «ἐπαίρομενος, ὅτι κατὰ τῶν ἐναντίων ἐκστράτευσεν».<sup>16</sup> Η πεποίθησή του πως ο σκοπός ολοκληρώθηκε με κάθε επιτυχία, «πρόφασις αὐτῷ πρώτη τῆς ἀλαζονείας ἐγένετο» κατά τον Ψελλό που παρατηρεῖ πως έκτοτε αδιαφοροῦσε για όλους, συμπεριλαμβανομένων και των συμβούλων του, βασιζόμενος εξ ολοκλήρου στην προσωπική του γνώμη.<sup>17</sup> Τα γραφόμενα του Ατταλειάτου δεν δείχνουν να αποκλίνουν από αυτά του Ψελλού. Κατά τη δεύτερη εκστρατεία, ο στρατός ήρθε αντιμέτωπος έξω από τη Λάρισα με μία ομάδα Τούρκων που επέδραμε στην ευρύτερη περιοχή και κατόρθωσε να την τρέψει σε φυγή. Ο Διογένης παρέμεινε στο στρατόπεδο για τρεις ημέρες, «τῷ προτερήματι τούτῳ κόρον δῆθεν λαβὼν ἢ μεγαλαυχῶν».<sup>18</sup> Η μαρτυρία, όπως εκφράζεται στο κείμενο, πιθανότατα δεν αντικατοπτρίζει μόνον την κρίση του ιστορικού, αλλά και όσων περιστοίχιζαν τον αυτοκράτορα. Κατ' ουσίαν επαληθεύεται από τον Ψελλό που λέει πως όταν ο Διογένης επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, «πλείων ὁ κόμπος· καὶ μείζον τὸ φρύαγμα, ὅτι δις ἐστρατήγησε».<sup>19</sup> Η συμπεριφορά του απέναντι στους γύρω του επιδεινώθηκε, ενώ ήρθε σε απόλυτη ρήξη και με τον καίσαρα Ιωάννη Δούκα. Σημειωτέον δε ότι η έπαρση και αλαζονεία του Διογένους υπογραμμίζεται και από τους δύο Αρμενίους ιστορικούς, τον Αριστάκη του Λαστιβέρτ και τον Ματθαίο Εδέσσης, η οποία προήρχετο από την πίστη του πως ο Αλπ Αρσλάν δε θα επιχειρούσε σύγκρουση με τον πολυάριθμο στρατό του.<sup>20</sup> Ως αποτέλεσμα, επήλθε η ήττα στο Μαντζικέρτ, για την οποία ο Διογένης έχει μερίδιο ευθύνης αφού, λόγω της υπέρμετρης αλαζονείας του, «πανταχοῦ ἐσυνετύχαιναν κρυφὰ καὶ ἐμελετοῦσαν κατ' αὐτοῦ καὶ κατεσκεύαζαν παγίδα, καὶ ἐμίσησαν αὐτόν». Το δε μένος όλων αυτών κατά του αυτοκράτορος ήταν τέτοιο ώστε «ἐβαλαν βουλὴν χωρὶς πολέμου νὰ τὸν προδώσουν εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς

<sup>14</sup> Βλ. D.R. Reinsch, *Michaelis Pselli Chronographia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae LI. Vols. I-II. Berlin - Boston 2014, §131, σ. 266.4-5, 267.7-19 (στο εξής: Ψελλός, *Χρονογραφία*). Περίπου το ίδιο υπάρχει και στο έργο του Ζωναρά, Th. Büttner-Wobst, *Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Vols I-III. Bonn 1897, 688.6-9 (στο εξής: Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*).

<sup>15</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §137, σ. 269.1-7.

<sup>16</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §134, σ. 268.9. Ως προς αυτό συνηγορεί και ο Βρυέννιος αναφερόμενος στην έπαρση του Διογένους μετά την επιτυχία του στην Ιεράπολη [βλ. P. Gautier (εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια), *Nicéphore Bryennio Histoire*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae IX. Brussels 1975] (στο εξής: Βρυέννιος, *Ύλη Ιστορίας*), 107.14, 17-18.

<sup>17</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §135, σ. 268.1-4. Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, 692.5-8.

<sup>18</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 100.7-8.

<sup>19</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §138, σ. 269.5-6.

<sup>20</sup> M. Canard - H. Berbérian (εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια), *Aristakès de Lastivert, Récit des malheurs de la nation arménienne*, Brussels 1973, 125. A.E. Dostourian, *Armenia and the Crusades, Tenth to Twelfth Centuries. The Chronicle of Matthew of Edessa*, Armenian Heritage Series. Lanham - New York - London 1993, 134.

(εννοώντας τους Τούρκους)». <sup>21</sup> Ο Ατταλειάτης αναγνωρίζει αυτήν την ευθύνη του αυτοκράτορος και δικαιώνει το σουλτάνο, ο οποίος αντιμετώπισε τη νίκη του με μετριοφροσύνη, επισημαίνοντας: «οὐ γὰρ τοῖς ὑπερόπταις ὁ παντέφορος ὀφθαλμὸς ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς καὶ συμπαθέσι τὸ κράτος χειροτονεῖ». <sup>22</sup> Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι παρουσιάζει το Διογένη να αποδέχεται και εκείνος το δίκαιον της ήττας του αναφέροντας: «οὐ γὰρ οἱ ἄλλοι μόνον ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἄλωθεις βασιλεὺς ἄξιον εἶναι νικᾶν αὐτὸν ἀπεφώνητο». <sup>23</sup> Δίχως να κατανομάζει ποιοι είναι «οἱ ἄλλοι», ο ιστορικός, μέσω της αντιπαραθέσεως των δύο στρατηγών, συμπεριλαμβάνει εμφανώς και τον εαυτόν του σε όσους έκριναν ότι η αποτυχία της εκστρατείας ήταν αποτέλεσμα της θείας βουλήσεως ως συνέπεια των αλαζονικών επιλογών του Διογένους. <sup>24</sup>

### Φθόνος - ζήλεια

Ο Φώτιος αποκαλεί το φθόνο ως «*ψυχῇ μεγάλη νόσος*», σημειώνοντας πως είναι ακόμη μεγαλύτερη για τους ασκώντας εξουσία όταν αντιμετωπίζουν εχθρικά όσους θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για την ευημερία του κράτους και την ασφάλεια των υπηκόων. Αναγνωρίζει πως η εξάλειψή του είναι εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση, γι' αυτό και προτείνει τουλάχιστον την περιστολή του «*μετριότητι δὲ φρονήματος καὶ ἀφαιρέσει καὶ περικοπῇ τῆς ἐν τοῖς οὐκ ἀναγκαίοις ἐπιδείξεως καὶ πλεονεξίας*». <sup>25</sup> Η καταπράυνση του φθόνου με επίδειξη ταπεινοφροσύνης στις όποιες επιτυχίες συστήνεται επίσης και αργότερα στην επιστολή προειδοποιώντας πως «*τρεπτὸν καὶ ἄστατον καὶ ἀβέβαιον τῶν ἀνθρωπίνων*». <sup>26</sup> Ανάλογη αναφορά υπάρχει και στο κείμενο του Ατταλειάτου, όπου ο ιστορικός καταγράφει τη στιγμή της παραδόσεως του Διογένους μπροστά στο κάστρο της Αδάνης μετά την αποτυχημένη απόπειρα αναλήψεως του θρόνου του. Η εμφάνισή του, ενδεδυμένου με το μοναχικό σχήμα, έκανε κάθε έναν παρευρισκόμενο να νοιώσει οίκτο, αναλογιζόμενος «*τὸ ἄστατον τῶν πραγμάτων καὶ πρὸς ἐναντιότητα περιπετὲς καὶ ὀξύρροπον*». <sup>27</sup>

Ο Ατταλειάτης ουδέποτε αναφέρει ξεκάθαρα πως ο αυτοκράτορας διακατεχόταν από αισθήματα φθόνου και ζήλειας. Περιγράφεται όμως ένα περιστατικό το οποίο θα μπορούσε να εκληφθεί ως κεκαλυμμένος φθόνος του Διογένους για τον κουροπαλάτη Μανουήλ Κομνηνό, στον οποίον ανετέθη το 1070 η αρχηγία της εκστρατείας εναντίον των Τούρκων και κατέληξε σε συντριπτική ήττα των Βυζαντινών στη Σεβάστεια. <sup>28</sup> Ο συγγραφέας εξαίρει τις

<sup>21</sup> Γεώργιος Μοναχός ο Αμαρτωλός, *Χρονικόν σύντομον*, Patrologia Graeca CX, εκδ. J.P. Migne. Paris 1863, §888, στ. 1241 (στο εξής: Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν σύντομον*).

<sup>22</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 128.1-2.

<sup>23</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 127.25-26.

<sup>24</sup> βλ. A. Vratimos, *Toghril Beg and Alp Arslan in the Historia of Michael Attaleiates*, Adalya 24 (Antalya 2021), 319.

<sup>25</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §30, σ. 144, D. Stratoudaki-White – J.R. Berri-gan, *Patriarch and the Prince*, §51-52, σ. 65-66.

<sup>26</sup> Βλ. σημ. 12.

<sup>27</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 135.10-11.

<sup>28</sup> Εν αντιθέσει με τον Ατταλειάτη, ο Βρυέννιος, *Υψηλή Ιστορίας*, 101.1-16, αναφέρεται

λαμπρές ικανότητες του νεαρού στρατηγού σχολιάζοντας πως όποτε ο Διογένης μάθαινε για τα στρατιωτικά του επιτεύγματα, έδινε την εντύπωση του πλήρως ικανοποιημένου. Όμως, διευκρινίζει εν συνεχεία, «ἐνθυμείσθαι δέ τι παρὰ τὴν ὀρωμένην ὄψιν οὐκ εἶχε τις ἀντειπεῖν».<sup>29</sup> Κατόπιν, διέταξε την αποστολή ενός μεγάλου τμήματος του στρατεύματος στην Ιεράπολη της Συρίας, «καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τῆς ἐκ τούτων ἰσχύος τὸν στρατηγὸν (εννοεί το Μανουήλ) ἀπεστέρησεν».<sup>30</sup> Άρα ο Ατταλειάτης σαφώς υπονοεί ως υπαίτιο της βυζαντινής συντριβής τον αυτοκράτορα που μείωσε τη δύναμη του στρατού του Κομνηνού για να απαλλάξει τους κατοίκους από το λιμό που μάστιζε την Ιεράπολη. Για το ίδιο συμβάν ο Συνεχιστής του Σκυλίτζη δηλώνει ευθέως: «Πυνθανόμενος δὲ ταυτὶ (για τις επιτυχίες του Κομνηνού) ὁ κρατῶν ἐνθυμείν μὲν ἔφκει κρύψας δ' ἐν ἑαυτῷ τὸν φθόνον».<sup>31</sup> Εν αντιθέσει ο Ζωναράς, διατηρώντας ίσως κάποιες αμφιβολίες για την αξιοπιστία της πληροφορίας, αναφέρει πως μία νίκη του Κομνηνού «λέγεται τῷ Διογένηι φθόνον κινήσαι».<sup>32</sup> Οι τεταμένες συνθήκες που επικρατούσαν στο παλάτι από την ενθρόνηση του Διογένους και εντεύθεν (λόγω της έχθρας που έτρεφαν προς το πρόσωπό του ο καίσαρας Ιωάννης Δούκας καθώς και οι γιοι της Ευδοκίας από τον προγενέστερο γάμο της)<sup>33</sup> θα μπορούσαν να υποθάλουν δόλο στην απόφαση του Διογένους. Αυτό ενισχύεται και από το σχόλιο του Ατταλειάτου για τον Κομνηνό, που δε βρίσκεται τυχαίως στο κείμενο: «Πολέμοις δὲ τισιν ἐντυχῶν νικητὴς ἀναπέφηνε, καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ εὐδοξίαν ἤδη πλατύνειν καὶ μεγαλύνειν διηγωνίζετο».<sup>34</sup> Εάν ο Κομνηνός στόχευε στην προσωπική προβολή και πολιτική αξιοποίηση των επιτυχιών του, όντως καθίστατο σοβαρή απειλή για τον αυτοκράτορα που έπρεπε να εξαληφθεί, καθόσον οι ενέργειες του τελευταίου επίσης κατευθύνονταν από ανάλογα συμφέροντα, αφού ένας από τους λόγους που διεξήγαγε τις εκστρατείες ήταν η αυτοέπαρση (ἐαυτῷ γαυρίαμα), καθώς και η επιθυμία ασκήσεως της εξουσίας δίχως τη συμμετοχή της Ευδοκίας.<sup>35</sup>

σε μικρής κλίμακας ήττα του Μανουήλ.

<sup>29</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 108.21-22.

<sup>30</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 108.25-26.

<sup>31</sup> Ε. Θ. Τσολάκης (εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια), *Η συνέχεια τῆς Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, Ίνστιτούτο μελετών Χερσονήσου του Αίμου. Θεσσαλονίκη 1968, 139.19-20 (στο εξής: Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*).

<sup>32</sup> Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, 694.11-13.

<sup>33</sup> Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 124.10-16 «οἱ (ο καίσαρας Ιωάννης με τους ανεψιούς του) καὶ ἐμποδῶν αὐτῷ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους κατέστησαν καὶ τὰ ῥωμαϊκὰ κακῶς διέθεσαν πράγματα». Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν σύντομον*, §888, στ. 1241, «Ἄλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον χειρότερα κακορίζικία οὐκ ἔστι παρ' ὅταν ἔχει ἐχθροὺς τοὺς οἰκειακούς αὐτοῦ».

<sup>34</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 108.18-20.

<sup>35</sup> Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, 688.16-18. Βλ. επίσης Ψελλός, *Χρονογραφία*, §132, σ. 267.6-10. Τις επιφυλάξεις του περί της ακριβείας της πληροφορίας του Ατταλειάτου για τον φθόνο του Διογένους εκφράζει ο A.D. Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca.1040-1130*. Birmingham Byzantine and Ottoman Studies, Oxon - New York 2017, 150. Αναφερόμενος βεβαίως στις επιδιώξεις του Διογένους, ο Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 81.7-9, σημειώνει πως «ὁ ζῆλος τῆς ἐκδικίας...καὶ τὸ κατὰ τὰς προόδους μέχρις οὐρανοῦ φθάζον κλέος» τον έπεισαν να ξεκινήσει τις εκστρατείες του εναντίον των Τούρκων δύο μήνες αφότου ανήλθε στην εξουσία, κάτι που προκάλεσε μεγάλη έκπληξη, δεδομένου ότι η οργάνωσή τους ήταν αρκετά χρονοβόρα υπόθεση. Ο τρόπος διατυπώσεως και η θέση

Αχαριστία - αγνωμοσύνη

Ο Φώτιος εκφράζει με κάθε σαφήνεια πως «*ἀνάξιος χαρίτων ὁ ἀχαριστία γνώμης ἀμείβων τὸν εὐεργέτην*»,<sup>36</sup> φράση που αντανακλά τη συμπεριφορά του Διογένους προς τη σύζυγό του, όπως αυτή καταγράφεται από τον Ψελλό. Για να καταφέρει να συνάψει νέο γάμο, η Ευδοκία καταπάτησε τον έγγραφο ὄρκο της προς τον Κωνσταντίνο Δούκα, λίγο πριν το θάνατό του, πείθοντας τον Πατριάρχη Ιωάννη Η΄ Ξιφιλίνο να καταστήσει έκνομη και άκυρη τη δέσμευσή της, ώστε να δώσει το θρόνο στο Διογένη.<sup>37</sup> Ο Ψελλός αναφέρεται στις αποτυχίες της να ελέγξει το σύζυγό της και την ανοιχτή δυσφορία του τελευταίου.<sup>38</sup> Η επιτυχής έκβαση της πρώτης εκστρατείας το 1068 ήταν η αφορμή των συχνών προσβολών του προς την Ευδοκία, ενώ ο ίδιος ο Ψελλός προσπαθούσε να τους συμφιλιώσει.<sup>39</sup> Οι σχέσεις τους χειροτέρεψαν μετά την επιστροφή του από τη δεύτερη εκστρατεία, όπου κατέστησε την Ευδοκία υποχείριό του και δεν απείχε πολύ, κατά τα γραφόμενα του ιστορικού, από το να διατάξει την απομάκρυνσή της.<sup>40</sup> Κατόπιν έχουμε τον Ατταλειάτη να μνημονεύει τη μεταξύ τους ψυχρότητα (ήταν την Άνοιξη του 1071), αποδίδοντάς την όμως σε τυπικές διενέξεις εγγάμων.<sup>41</sup> Τα αποτελέσματα της σχέσεως των δύο εμφανώς αντικατοπτρίζονται στη *Σύνοψη Χρονική* του δεκάτου τρίτου αιώνας (συγγραφέας της θεωρείται ο κληρικός και ιστορικός Θεόδωρος Σκουταριώτης), στην οποία αναφέρεται πως ο άστοργος, δειλός, σοβαρός και αγέρωχος αυτοκράτωρ έφτασε σε σημείο να μισείται όχι μόνον από την ολομέλεια της συγκλήτου, αλλά και από την ίδια τη συμβία του.<sup>42</sup>

Στην ίδια ενότητα μπορεί να ενταχθεί μια ακόμη παραίνεση του Φωτίου, η οποία αφορά το δίκαιο κριτή, θίγοντας τη σημασία της αυτογνωσίας μέσω της αυτοκριτικής. Αυτή καταλήγει με τη μορφή ερωτήσεως του Πατριάρχου προς το Βούλγαρο ηγεμόνα: «*Πῶς τοὺς ἄλλους ἐπιτιμῶν οὐκ ἐρυθρίσεις, ἐφ’*

της φράσεως στο κείμενο αφήνει σαφή υπονοούμενα ότι τα κίνητρα του Διογένους ήταν μάλλον αυτά που περιγράφει ο Ψελλός, *Χρονογραφία*, §132, σ. 267.6-10 και ο Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, 688.14-18. Σε μια τέτοια περίπτωση συγκρούσεως συμφερόντων, ο Διογένης είχε λόγο να φθονεί τον Κομνηνό επιδιώκοντας τη δημοφιλία και επιθυμώντας να κρατήσει τη δόξα των όποιων στρατιωτικών επιτυχιών αποκλειστικά για τον εαυτόν του.

<sup>36</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §57, σ. 156, D. Stratoudaki-White – J.R. Berri-gan, *Patriarch and the Prince*, §78, σ. 71.

<sup>37</sup> Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 123.1-124.3· Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών*, 685.16-687.11. Το κείμενο του ὄρκου της έχει δημοσιευθεί από τον Ν. Oikonomidès, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de byzance*, REB 21 (Paris 1963), 105-108.

<sup>38</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §131, σ. 267.15-19.

<sup>39</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §135, σ. 268.9-269.12. Οι διαρκείς επιπλήξεις του Διογένους προς την Ευδοκία αναφέρονται επίσης και στην *Επιτομή Ιστοριών* του Ζωναρά, 692.7-10.

<sup>40</sup> Ψελλός, *Χρονογραφία*, §139, σ. 269.1-3.

<sup>41</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 111.11-24 και Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 142.8-16. Για το εν λόγω συμβάν βλ. D. Krallis, *Attaleiates as a Reader of Psellos*, Reading Michael Psellos, eds. Ch. Barber – D. Jenkins (Leiden 2006), 176, όπου το θεωρεί ως έμμεση απάντηση του Ατταλειάτου στα γραφόμενα του Ψελλού αναφορικά με τις σχέσεις του ζεύγους.

<sup>42</sup> Κ.Ν. Σάθας (εκδ.), *Ανωνύμου, Σύνοψις χρονική*, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη VII. Βενετία 1894, 167.30-168.1

οἷς αὐτὸς τὰ ὅμοια ἐξαμαρτάνεις; Πῶς δὲ ἐκείνους οἶει σοι διατεθῆναι, ἥνίκα ἐν οἷς ἀνέυθυνόν (εννοεῖ αὐτόν που δεν υπόκειται σε δίκη) σε καθορῶσιν, αὐτοὶ δίκας εἰσπράττεσθαι δικαιоῦνται;»<sup>43</sup> Η σπουδαιότητά της σχετίζεται με την προσπάθεια του Διογένους να καταλάβει την εξουσία ενόσω τελούσε διοικητής της Σαρδικής.<sup>44</sup> Μετά την αιχμαλωσία του μεταφέρθηκε στην πρωτεύουσα, όπου δικάστηκε από εξέχοντες συγκλητικούς και καταδικάστηκε, αλλά η θανατική του ποινή ουδέποτε εκτελέστηκε, κατόπιν παρεμβάσεως της αυτοκράτειρας η οποία, αφού τον έχρισε μάγιστρο και στρατηλάτη, του προσέφερε τελικώς το θρόνο με τη σύμφωνη γνώμη ὅσων την περιέβαλαν, «φόβῳ τοῦ μὴ φανῆναι ἀλλότριοι». <sup>45</sup> Η τελευταία φράση του Ατταλειάτου δεν αφήνει αμφιβολία πως στον περίγυρό της υπήρχαν και αυτοὶ που αντιτίθεντο στην ἀπόφασή της, ἀλλὰ ἀπέφυγαν να εκφραστούν δημοσίως, φοβούμενοι τις συνέπειες. Υπονοούνται ἄραγε μόνον ο Ιωάννης Δούκας και ο Ψελλός; Το βέβαιον εἶναι πως ο Διογένης σώθηκε χάριν της ευσπλαχνίας της Ευδοκίας· ευσπλαχνία που ο ἴδιος δε δείχνει να ἀναγνώρισε ποτέ, ἀλλὰ οὔτε και ἐπέδειξε προς τοὺς στρατιώτες του κατὰ τις ἐκστρατείες του. Συνεπώς, δεν εἶναι δύσκολο να ἀντιληφθοῦμε τον ἀντίκτυπο στο στράτευμα τῶν αὐστηρῶν ποινῶν – ἀκόμη και για ἡσσοнос σημασίας πειθαρχικές παραβάσεις, ὅπως θα δούμε κάτωθι – ἀπὸ κάποιον ἤδη καταδικασθέντα σε θάνατο.<sup>46</sup>

#### Αυστηρότητα κρίσεως – οργή

Το θέμα της αποδόσεως δικαιοσύνης φαίνεται να κατέχει επίσης ἐξέχουσα θέση στην ἐπιστολή του Φωτίου, ο οποίος θεωρεῖ πως ἡ τιμωρία πρέπει πάντοτε να ἀποτελεῖ το ὑστατο μέσο ἐπιβολῆς πειθαρχίας. Συστήνεται ἐναλλακτικά ἡ διαπαιδαγώγησις τῶν ἐνόχων παραινετικῶς,<sup>47</sup> ἀφού «ὀργίλων δὲ μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ φρονίμων αἱ κολάσεις, οἵτινες ἀπορία τοῦ δημαγωγεῖν σωφρόνως ἐπὶ τὸ κολάζειν τρέπονται ῥαδίως»,<sup>48</sup> ἐνῶ σε ἄλλο σημεῖο προτείνεται

<sup>43</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §37, σ. 148, D. Stratoudaki-White – J.R. Berri-gan, *Patriarch and the Prince*, §59, σ. 67.

<sup>44</sup> Να σημειώσουμε πως κατὰ τον Ατταλειάτη, 77.14-17, και το Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 121.23-24 ο Διογένης σχεδίαζε την ἀποστασία χωρίς να καταφέρει να την υλοποιήσει. Εν ἀντιθέσει, ο Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν σύντομον*, §886, στ. 1240, καθώς και ο Κωνσταντῖνος Μανασσής [βλ. O. Lampsides (εκδ.), *Constantini Manassis breviarium chronicum*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXXVI. Vols. I-II. Athens 1996, 345.6369-6372] παρουσιάζουν τὴ στάση ἐν ἐξελίξει, ὅταν συνελήφθη (στο ἐξής: Μανασσής, *Σύνοψις ιστοριῶν*).

<sup>45</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 78.3-80.12.

<sup>46</sup> Περὶ στρατιωτικῶν ποινῶν, βλ. Τ.Κ Κόλιας, *Τα στρατιωτικά ἐγκλήματα κατὰ τοὺς βυζαντινούς χρόνους*, Ἐγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο, ἐκδ. Σ.Ν. Τρωϊάνος (Αθήνα 1997), 304, 309.

<sup>47</sup> Εν ἀντιθέσει ο συγγραφέας τῆς *Συλλογῆς Τακτικῶν* συνιστᾷ ἥπια μεταχείριση υποθέσεων που ἀφοροῦν το στράτευμα ἐν συνόλῳ. Σε ἀτομικές ὁμως περιπτώσεις οφείλει να εἶναι ἰδιαίτερος αὐστηρὸς για τὴν ἀποτροπὴ ἀντιστοίχων παραπτωμάτων. (Βλ. G. Chatzelis – J. Harris, *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies. London – New York 2017, 35).

<sup>48</sup> Το θέμα ἀναπτύσσεται σε δύο διαδοχικές παραγράφους, Δετοράκης, *Κάτοπρον*



στον Μπόρις να αντιπαρέρχεται τις συκοφαντίες αδικούντων και να ακούει με προσοχή τις αιτιολογίες αδικουμένων.<sup>49</sup> Ακραία συναισθήματα όπως η οργή ή ο θυμός, «ἐστὶν ἔκστασις ἐκούσιος καὶ τῶν ἰδίων φρενῶν ἀλλοτρίωσις» για το Φώτιο, σχολιάζοντας περαιτέρω πως οι οργίλοι δε διαφέρουν απ' όσους βρίσκονται σε κατάσταση διαρκούς ψυχικής ανισορροπίας.<sup>50</sup> Διευκρινίζει πως «Τυφλὸν ἐστὶ πάθος ὁ θυμὸς καὶ κρίνειν οὐκ ἔχων ἀπὸ χείρονος τὸ κρεῖττον» και καταλήγει αποτρέποντας τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας από τη λήψη δικαστικών αποφάσεων υπό την επήρεια θυμού, ακόμη κι αν αυτές είναι σωστές, ούτως ώστε να αποφύγει ενδεχόμενες αποδοκιμασίες προς το πρόσωπό του.<sup>51</sup>

Κατά την τελευταία εκστρατεία του Διογένους, συνέβη κάποιο περιστατικό που περιγράφεται με μελανά χρώματα από τον Ατταλειάτη και αφορά την τιμωρία κάποιου στρατιώτου που κατηγορήθηκε για την κλοπή ενός τουρκικού υποζυγίου. Ο ιστορικός, μεμφόμενος τον αυτοκράτορα που δε λυτήθηκε αλλά ούτε σεβάστηκε, όπως αναφέρει, την επίκληση του ενόχου στην εικόνα της Θεοτόκου Βλαχερνίτισσης, τον καταδίκασε σε ρινότμηση. Η τιμωρία, όπως εξηγεί, ήταν αντιχριστιανική και υπερβολικά αυστηρή για τέτοιο αδίκημα που επέσειε απλή χρηματική, βάσει των στρατιωτικών επιτιμίων,<sup>52</sup> αντί σωματικής ποινής. Η εκτέλεσή της έλαβε χώρα εν τη παρουσία του Διογένους και άλλων στρατιωτών κρατώντας υψωμένη την εικόνα της Θεοτόκου, ενώ ο Ατταλειάτης προέβλεψε πως αυτή η κατάφορη αδικία θα επέφερε θείκη παρέμβαση και τιμωρία για τους Βυζαντινούς.<sup>53</sup> Ένα δεύτερο περιστατικό, που καταδεικνύει την οργισμένη κρίση του Διογένους, σημειώνεται από το Ματθαίο Εδέσσης κατά την άφιξη των Βυζαντινών στη Σεβάστεια το 1071. Ο Διογένης έγινε αποδέκτης συκοφαντικών, κατά το Ματθαίο, κατηγοριών εις βάρος των Αρμενίων και της συμπεριφοράς τους προς τους κατοίκους της πόλεως. Η αντίδρασή του ήταν να πιστέψει τις συκοφαντίες, παρά τους αντιθέτους ισχυρισμούς αξιωματικών του, να ορκιστεί εκδίκηση και να διατάξει τη λεηλασία της πόλεως, κατά τη διάρκεια της οποίας αρκετοί (εμφανέστατα Αρμένιοι) σκοτώθηκαν.<sup>54</sup> Οι συνέπειες των υπέρμετρα αυστηρών ποινών και των βεβιασμένων του κρίσεων υπό καθεστώς εκνευρισμού ήταν εμφανείς στον τρόπο που επήλθε η ήττα στο

ηγεμόνος, §22-23, σ. 140, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §42-43, σ. 64.

<sup>49</sup> Βλ. Σχετικώς, Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §12, σ. 130-132, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §34, σ. 61.

<sup>50</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §62, σ. 160, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §84, σ. 73.

<sup>51</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §63, σ. 160, D. Stratoudaki-White – J.R. Berrigan, *Patriarch and the Prince*, §86, σ. 73.

<sup>52</sup> Τ.Κ. Κόλλας, *Στρατιωτικά εγκλήματα*, 306, 310.

<sup>53</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 118.13-28. Το συγκεκριμένο συμβάν περιγράφεται εν συντομία και από τον Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 145.9-12, δίχως όμως σχολιασμούς.

<sup>54</sup> A.E. Dostourian, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, 132-133. Το ίδιο συμβάν μνημονεύεται και από τον ιστορικό του δεκάτου τρίτου αιώνας, γνωστό ως Vardan βαρδαπέτη, χωρίς τις λεπτομέρειες του Ματθαίου Εδέσσης. Απλώς αναφέρει συνοπτικώς πως κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του προς το Μαντζικέρτ ο Διογένης απείλησε να αλλάξει-πιστήσει τους Αρμένιους. R.W. Thomson, *The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i*, *Dumbarton Oaks Papers* 43 (Washington D.C. 1989), 195.

Μαντζικέρτ, όπου κάποιοι Αρμένιοι αυτομόλησαν,<sup>55</sup> ενώ οι περισσότεροι Βυζαντινοί εγκατέλειψαν αμαχητί την παράταξη.<sup>56</sup> Επί του προαναφερθέντος ο Πατριάρχης εφιστά την προσοχή του Βουλγάρου ηγεμόνος στα ολισθήματα της γλώσσης, τα οποία δύνανται να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή ανθρώπων,<sup>57</sup> και του συνιστά ρητώς να απέχει των συναναστροφών με συκοφάντες, διότι ο λόγος τους, όπως σημειώνει, «Πόλεις ὅλας καὶ οἰκίας ἀνέτρεψε μία φωνὴ συκοφάντου».<sup>58</sup> Κάτι αντίστοιχο είχε πιθανότατα συμβεί στη Σεβάστεια κατά την άφιξη και ολιγοήμερη παραμονή του Διογένους.

### Συμπεράσματα

Η ουσία της επιστολής του Φωτίου, ως προς το εξεταζόμενο θέμα της σημερινής παρουσιάσεως, αντανακλάται σε μία από τις καταληκτικές παραγράφους της, η οποία αφορά την εύνοια των υπηκόων. Αυτή, σημειώνει πως είναι «Ὅπλων καὶ ἀνδρείας καὶ στρατηγίας κραταιότερον καὶ ἀσφαλέστερον»· και συνεχίζει: «Ταύτης μὲν γὰρ παρούσης καὶ στρατηγούσης κάκεῖνα χρήσιμα καὶ μεγάλην ῥοπήν πρὸς πάντα παρέχει». Όταν όμως κλονισθεί η εμπιστοσύνη του κοινού προς το βασιλέα, «ἄμεινον συνανηρῆσθαι κάκεῖνα (εννοούνται τα όπλα), θάπτον γὰρ ἐπὶ τὴν μισουμένην ἀρχὴν ἢ κατὰ τῶν πολεμίων ἐθέλει ταῦτα κινεῖσθαι».<sup>59</sup> Σε αυτό ακριβώς απέτυχε ο Διογένης που του κόστισε την απώλεια του θρόνου μαζί με την ήττα στο Μαντζικέρτ. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η παρουσία του στο παλάτι έθιγε τα δικαιώματα διαδοχής των Δουκάδων, οι οποίοι θα έκαναν ό,τι μπορούσαν για να τον απομακρύνουν.<sup>60</sup> Συνεπώς γνώριζε πως ήταν αδύνατον να τους προσεταιρισθεί και να ανατρέψει την εις βάρος του κατάσταση. Ως μέτρο προστασίας, φρόντιζε να παίρνει στις εκστρατείες του τον Ανδρόνικο Δούκα (γιο της Ευδοκίας από τον προγενέστερο γάμο της), τον οποίον, όπως τονίζει ο Ατταλειάτης, «ὡς ἐνέχυρον ἢ συστράτηγον εἶχεν»,<sup>61</sup> κρατώντας τον έτσι μακριά από τις δολοπλοκίες των πολιτικών του αντιπάλων στην Κωνσταντινούπολη, ενόσω απουσίαζε στις ανατολικές επαρχίες. Το πρόβλημα όμως είναι πως δεν κατόρθωσε να προσεταιρισθεί ούτε τους στρατηγούς και αξιωματούχους του πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Η έπαρση του χαρακτήρα του σε συνδυασμό με την υπέρμετρη καχυποψία που έτρεφε προς άπαντας και το ευμετάβολο της γνώμης του επέδρασαν καταλυτικά στο να αυξήσει τον αριθμό των αντιπάλων του, εντός και εκτός παλατίου, όπως

<sup>55</sup> Βλ. ανάλυση από Α. Vratimos, *Revisiting the Role of the Armenians in the Battle of Mantzikert*, *Reti Medievali Rivista* 21/1 (Firenze 2020), 73-89.

<sup>56</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 124.25-125.6. Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 149.6-13.

<sup>57</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §11, σ. 131, D. Stratoudaki-White – J.R. Berri-gan, *Patriarch and the Prince*, §33, σ. 61.

<sup>58</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §13, σ. 133, D. Stratoudaki-White – J.R. Berri-gan, *Patriarch and the Prince*, §35, σ. 61.

<sup>59</sup> Δετοράκης, *Κάτοπρον ηγεμόνος*, §84, σ. 171, D. Stratoudaki-White – J.R. Berri-gan, *Patriarch and the Prince*, §108, σ. 77- 78.

<sup>60</sup> Βλ. 33.

<sup>61</sup> Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 83.27-84.1. Βλ. επίσης, Συνεχ. Σκυλίτζη, *Χρονογραφία*, 127.7.

προκύπτει από τις πηγές. Ο Μανασσής συγκεκριμένως σχολιάζει emphaticώς πως ο Διογένης, «πάντας ὑφορώμενος, οἰκείους οὐκ οἰκείους, ὡς ἐπιβούλους,... βαρὺς ἐδόκει καὶ πικρὸς οὐ τοῖς ἐν τέλει μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τῇ γαμετῇ καὶ τοῖς τοῦ Δούκα τέκνοις».<sup>62</sup> Παρομοίως, ο Γεώργιος Μοναχός γράφει πως οι στρατηγοί, «οἵτινες ἦσαν ἐπίβουλοι», ὠθήσαν δολίως το Διογένη να προβεί σε ανοιχτή σύγκρουση εναντίον των δυνάμεων του σουλτάνου. Ενώ η μάχη ήταν εν εξελίξει, «πρῶτος ἔφυγεν ὁ Καῖσαρ....Εἶτα πάντες οἱ στρατηγοὶ ὁμοίως ἔφυγον μετὰ τῶν φασάτων αὐτῶν».<sup>63</sup> Αυτή η αναφορά στους επιβούλους στρατιωτικούς δείχνει με σαφήνεια πως ο αριθμός ὅσων εχθρεύονταν το Διογένη ήταν μεγαλύτερος απ' ὅτι ἔχει υποθεθεί και δεν περιοριζόταν μόνο σε άτομα από το στενό κύκλο του Ιωάννου Δούκα ή σε αξιωματούχους εντός του παλατίου.

Μεταξύ των «ἐν τέλει» (αρχόντων) και στρατηγών οπωσδήποτε θα υπήρξαν και κάποιοι που ἄλλαξαν αργότερα πλευρά και τάχθηκαν με τους συνωμότες εξ αιτίας του τρόπου με τον οποίον αντιμετωπίστηκαν. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του μαγίστρου Ιωσήφ Ταρχανειώτου, οι συστάσεις του οποίου προς το Διογένη περί μη χωρισμού του στρατεύματος δε βρήκαν ανταπόκριση, ὁπότε μετέβη απρόθυμος στο Χλίατ βάσει των αρχικών εντολών. Το αποτέλεσμα ήταν να παρακούσει κατόπιν τη διαταγή επιστροφής του στο Μαντζικέρτ, ὥστε να ενωθεί με τις δυνάμεις του αυτοκράτορος για την τελική μάχη εναντίον των Σελτζούκων, και να επιστρέψει σε ρωμαϊκά εδάφη διασχίζοντας τη Μεσοποταμία.<sup>64</sup> Εξ ἴσου ενδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση του κατεπάνω Εδέσσης Παύλου, ο οποίος μετέβη εκτάκτως στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να ενημερώσει το παλάτι σχετικά με τις ενέργειες του Διογένους που είχε ἤδη απελευθερωθεί από την αιχμαλωσία του. Κατά τον Ατταλειάτη, ο Παύλος ήταν σύμβουλος του αυτοκράτορος, στενός συνεργάτης και πρῶτος στρατηγός.<sup>65</sup> Δεδομένης της δυσπιστίας του Διογένους προς «οἰκείους οὐκ οἰκείους», το επικρατέστερο σενάριο είναι πως ο Παύλος δεν ήταν εξ αρχῆς εναντίον του, ἀλλὰ ἄλλαξε στάση αργότερα (ἴσως στην εκστρατεία του 1071) και κάποιο ρόλο σε αυτό - μικρότερο ἢ μεγαλύτερο - θα ἔπαιξε ο τραχύς και ἄκαμπτος χαρακτήρας του αυτοκράτορος. Πέραν των μαρτυριῶν των ιστορικών, ἔχουμε και την ἐπιστολή του Διογένους προς το θεοφιλέστατο μητροπολίτη Μωκησοῦ, ὅπου απαιτεῖ επιτακτικῶς τη χειροτονία κάποιου ιερομονάχου Συμεώνη σε Επίσκοπο Παρνασσού.<sup>66</sup> Η εν λόγω ἐπιστολή χαρακτηρίζεται από την αυστηρότητα και το εντόνως προκλητικό ὕφος της αυτοκρατορικής προσταγῆς, στοιχεῖα που επαληθεύουν τις πηγές σχετικά με

<sup>62</sup> Μανασσής, *Σύνοψις ιστοριῶν*, 347.6414-6417.

<sup>63</sup> Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικὸν σύντομον*, §889-890, στ. 1244. Η αναφορά του καίσαρος (αυτός ήταν ο Ιωάννης Δούκας) είναι ἀπολύτως λανθασμένη, καθόσον ο ἴδιος δεν ήταν παρών στην εκστρατεία του Μαντζικέρτ. Στη μάχη ήταν παρών ο ανεμνίος του Ανδρόνικος Δούκας, στον οποίον ο Διογένης είχε αναθέσει τη διοίκηση της οπισθοφυλακῆς του στρατεύματος.

<sup>64</sup> Βρυέννιος, *Υψηλὴ Ἱστορία*, 109.8-14. Ατταλειάτης, *Ἱστορία*, 122.19-23. Επίσης βλ. ἀνάλυση, Α. Vratimos, *Joseph Tarchaneiotes and the Battle of Mantzikert (AD 1071)*, *Al-Masāq* 32/2 (London 2020), 163-168.

<sup>65</sup> Ατταλειάτης, *Ἱστορία*, 129.28-130.6.

<sup>66</sup> Βλ. Σ. Κουγέας, *Γράμμα του αυτοκράτορος του Βυζαντίου Ρωμανού Διογένους. ἄγνωστον και ἀνέκδοτον*, Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου (Αθήνα 1935).

τη γενική συμπεριφορά του, πλήρως αντίθετη των παραινήσεων του Φωτίου προς τον Μπόρις, η οποία σφράγισε τη μοίρα του με τον τραγικό του θάνατο στο μοναστήρι της νήσου Πρώτης ιδρυθέν, ή ανακανισθέν κατ' άλλους,<sup>67</sup> επί της βασιλείας του.

*Αντωνιος Βρατιμος*

(Сакарѝја Универзитет, Одсек за историју)

РОМАН IV ДИΟГЕН ΚΡΟЗ ΠΡΙЗΜУ ΠΙΣΜΑ  
ΠΑΤΡΙЈΑΡΧΑ ΦΟΤΙЈΑ I ΚΑΝУ БОРИСУ БУГАРСКОМ

Током друге половине IX века, цариградски Патријарх Фотије, написао је дуго писмо Борис-Михаилу, кану Бугара, убрзо након његовог крштења. То писмо припада посебном књижевном жанру познатом као **Fürstenspiegeln** (односно „Огледала за принчеве“) и подељено је на два дела. Први део износи основна питања вере и хришћанства, док други садржи савете за владаре, завршен са неколико Фотијевих личних савета свом духовном сину, како назива Михаила. Ова презентација се фокусира на други део писма. Иако је упућено одређеној особи за специфичну прилику, сваки сет савета је ванвременски и актуелан.

Овај рад прати најзначајније обрасце понашања владара који се односе на Романа IV Диогена (1068–1071) кроз призму Фотијевих списа, који су изведени из одређених примарних извора. Ови обрасци укључују уображеност и ароганцију, завист, незахвалност, бес и строгу пресуду. Дуке су подривали Диогена од самог почетка његовог доласка на власт, али је он мало шта могао учинити да то спречи, јер је знао да представља озбиљну претњу њиховој легитимној власти. Ипак, његово неуравнотежено понашање навело је велики број способних и лојалних генерала да му окрену леђа и стану на страну његовог политичког непријатеља, цезара Јована Дуке. Ове карактерне мане на крају су га коштале судбоносног пораза код Манцикерта, а тиме и губитка престола.

<sup>67</sup> Α. Βουδούρης, *Η νήσος Πρώτη και τα μοναστήρια αυτής*, Σταμπούλ 1950, 47 και σημ. 30.